

CARNEDDAU

Mae gwahaniaeth rhyfedd yn y ffordd y mae'r llwybrau cynnar trwy'r ucheldir yn mynd ar hyd y mynyddoedd uchel yn hytrach na'r bylchau serth ac anodd, llawer haws dilyn y cribau drwy'r bryniau. Gellir gweld presenoldeb hwn o hyd yn y llwybrau a gymerwyd gan rai o'r llwybrau troed sydd wedi'u nodi ar y mapiau.

Bwlch Cowlyd SH 716610

Wedi ei enwi ar ol y llyn, Llyn Cowlyd; llygriad ar *cau* 'pantiog, enciliol' + *-lyd* – olddodiad ansoddeiriol. Kawlwyt Mabinogion, Llinne Colluid 1536-9 Leland, Llyn Cowloyt 1588 Llawysgrifau Wynnstay.

Bwlch Cyfrwy Drum SH 680635

Y *cyfrwy* 'sedd marchogaeth' yw'r col ar y *trum* 'cefnen' sy'n gwahanu Carnedd Llywelyn a Charnedd Dafydd. Adwy Cyfrwy'r Drum, gyda'r gair *adwy* 'agoriad neu fwllch mynydd' yn lle'r *bwlch* sydd gan Hugh Derfel Hughes yn ei Hynafiaethau Llandygai a Llanllechid (1866); hefyd mae'n rhoi, Y Clawdd Lwyd.

Bwlch Eryl Farchog/Bwlch y Garreg Lwyn SH 694633

Bwlch Eryl Farchog sydd ar y mapiau, ond mae hi'n debyg nad yw'r enw yn y man cywir. Mae'r ffermwyr lleol a rhai o'r *hen fapiau* yn nodi enw uchaf y bwlch fel Pen y Waun Wen. Enw arall, a gynnigwyd oedd Bwlch y Garreg Lwyn.

Mae'n debyg bod bylchau eraill ymhellach i fyny, o rannau uchaf Cwm Eigiau i ble sydd bellach wedi'i nodi fel Penywaun-wen (SH 691639). Mae'n bosib bod un ffordd drwy'r creigiau oedd un a'r enw Hen Fwllch, *hen* 'gwreiddiol' + *fwllch*. Mae'n debyg mai yma oedd enw arall, a welir fel Bwlch Eryr y Kidony, mewn dogfen yn ymwneud â bond gafael [llys yn ymwneud â daliad tir llwythol] ar gyfer Cwm Eigiau. Ffurf gam ysgrifenedig ar enw fel Bwlch Eryl y Cidwm (*cidwm* 'blaidd' neu *cidymiaid* 'bleiddiaid' tybed?).

Bwlch Mignog SH 729604

Nid yw'r enw ar y mapiau presennol, dim ond ar y cyfres 1:25,000 1937-61; mign 'cors' + -og 'cysylltiad a, tueddiad at'.

Bwlch y Ddeufaen SH 712719

Meini hynafol dros ben yn dynodi'r llwybr drwy'r mynyddoedd; llwybr a addaswyd gan y Rhufeiniaid. Mae'r llethrau i'r De yn dangos nifer helaeth o olion cynhanesyddol, safleoedd sy'n dangos bod hwn yn lleoliad pwysig ar un adeg.

Bwlch y Tri Marchog/Bwlch Eryl Farchog SH 709628

Bwlch y Tri Marchog yw'r hyn a welir ar fapiau'r AO, ond ym mhob tebyg, nid yr enw cywir yr adwy; yn y gorffennol yr oedd rhagdybiaeth anghywir ynghylch yr enw. Wrth edrych ar Siarter Aberconwy 1198, dylai'r enw ymddangos fel Bwlch Eryl Farchog, gyda *marchog* 'heliwr, rhyfelwr' yn dynodi un ar gefn ceffyl, tra bod gan y gair *eryl* ddau ystyr; naill ai, *eryl* 'gwarchod, gwyllo, gwyliwr'; neu, *eryl* 'hela'. Mae'r gwall hwn wedi cael ei nodi sawl gwaith dros y blynyddoedd, ond nid oes unrhyw newid wedi digwydd.

Dangosodd C.E. Gresham yn ei erthygl yn yr Archaeologia Cambrensis, 1939 mai camgymeriad yw'r enw “probably in an attempt to explain the difficult word Eryl”. Fe aeth ymlaen i esbonio beth oedd yn disgrifiad y ffin yn Siarter Aberconwy 1198; sef ffin sy'n dod i fyny drwy ganol Llyn Cowlyd, i fyny at Maen Trichwmwd ym Mwlch Cowlyd, wedyn:

'..... Felly wrth uchder y creigiau i ben **Llithretewrath**. Felly yn ôl uchder y mynydd hwnnw, tua'r

gorllewin i **Fwlcherylvarthant**. Felly disgyn, wrth y dyffryn hwnnw, ac wrth y nant honno yn disgyn drwy'r dyffryn hwnnw, a elwir yn **Frwt-du**, sy'n uniongyrchol dan **Carrec-gwenolyod**, ac yn disgyn i afon **Eigiau....**'

[Llithretewrath = Pen Llithrig y Wrach; Bwlcherylvarthant = Bwlch Eryl Farchog; Frwt-du = nawr Afon Ddu (heb enw ar y mapiau); Carrec-gwenolyod = Gallt Cedryn.]

Nid Bwlch y Tri Marchog yw'r enw ar y bwlch hon ac mae'n debyg nad yw'n enw ar y man ble mae'r enw Bwlch Eryl Farchog erbyn hyn chwaith. Mae'r gwall wedi cael ei nodi nifer o weithiau dros y blynyddoedd, ond nid oes unrhyw newid wedi digwydd a mae'r defnydd lleol wedi altro oesoedd yn ôl. Bwlch Tri Marchog 1840-80 6" AO, Bwlch Tre Marchog 1888-1913 6" AO, Bwlch Rhiw Farchog 1847 Map Degwm.

Bwlch Mignog SH 729604

Nid yw hyn ar y mapiau AO modern, dyma ni wedi *mign* 'cors' + *-og* 'cysylltiedig â'.

Bwlch y Gwryd SH 706689

Nid oes llawer o debygrwydd topograffigol rhwng y safleoedd eraill yng Nghymru gyda'r enw gwryd a'r lleoliad yma. Ysgwydd annelwig braidd yw'r lleoliad yn hytrach na bwlch neu gyfrwy. Os nad yw'r toponym yn deillio o'r enw personol Gwryd (efallai'r 'arweinydd/arwr' a goffeir gan y twmwlws); yna mae'n bosibl y bod llygredd *cwr* 'ffin, ymyl, terfyn' + *-id/-yd* yn bosibl? Yn ystod torri mawn c.1890 fe gafwyd hyd i bigir o'r Oes Efydd ar safle bedd dan dwmwlws; nid yw'r twmwlws i'w weld mwyach. Hefyd fe geir *gwrid* 'gwawr' a *gwrid* 'cochlyd' fel posibiliadau ychwanegol. Ar y gyfres gyntaf map OS roedd yr enw i'w weld rhwng sbardun Y Foel Lwyd, sy'n ymestyn allan o Drwm, a Phen y Castell. Bwlch y Gwryd 1838 OS, Bwlch y Gwrhyd 1840-80 6" OS.

Bwlch yr Ole Wen SH 655620

Wedi ei enwi ar ol y mynydd Pen yr Ole Wen.